

HÅKAN GERGILS:

Vart är Sovjetunionen på väg?

Det militärindustriella komplexet, armén, partiet och KGB har tagit över i all tysthet i Sovjetunionen. Det pågår en utomordentligt hård maktkamp inte minst i själva toppen.

Hade Sovjetunionen varit ekonomiskt och tekniskt oberoende skulle diktaturen varit återinförd med ett fullständigt tystande av de demokratiska krafterna. Hur långt kan Kreml gå mot diktatur utan att förlora västerlandets stöd?

Sovjetunionen genomgår en "septemberrevolution", det skrev jag i Svensk Tidskrift nr 7 förra året. När artikeln publicerades var en del av synpunkterna överspelade av händelseutvecklingen. Demokratiseringsutvecklingen som jag i början på hösten förra året såg mycket positivt på, fick under senhösten möta allvarliga bakslag. När jag noterade detta ville jag skriva en ny artikel, denna som nu föreligger. Men under tiden slog pendeln tillbaka igen, åt det demokratiska hållet om än begränsat.

Så därför ångrar jag nästan att jag lovarde skriva, för vem vet vad som händer i Sovjetunionen härnäst? Men samtidigt är det en utmaning att försöka analysera utvecklingen, och försöka sig på en del förutsägelser om en sannolik framtid. Det tänker jag göra här, dels genom att redovisa händelseutvecklingen på en del områden, dels genom att mer eller mindre välgrundat spekulera i vad som ligger bakom utvecklingen, och sedan också avslutningsvis sja om framtiden.

Omsvängningen i september

Så här i efterhand är det helt uppenbart att utvecklingen i Sovjetunionen förändrade riktning i september förra året. Under augusti månad hade Jeltsin och Gorbatsjov kommit överens om den ekonomiska reformplanen. Den så kallade Sjatalinplanen utarbetades av dessa två mäns ekonomiska experter, och planen stod klart emot Ryzjkovs. President Gorbatsjov tog alltså direkt avstånd från sin egen premiärministers ekonomiska planer.

Men uppenbarligen fick Gorbatsjov sina fiskar varma under september månad,

Håkan Gergils är mediakonsult och VD för Ecofin.

och vågade inte fullfölja den ekonomiska plan som han kommit överens med Jeltsin om. I en mycket intressant intervju med Gorbatsjovs före detta ekonomirådgivare, Nikolai Petrakov, finns åtskilliga uppgifter som bestyrker den här utvecklingen. Intervjun publicerades i Financial Times den 26 januari i år.

Petrakov påstår att bakslaget för den radikala Sjatalinplanen, 500-dagars planen, började de första dagarna i september. Motståndet kom från ledarna i försvarsindustrin, armén och "De röda landägarna", ordförandena i de stora statliga jordbruken.

De "konservativa"

Inte ens de nära inblandade, som Petrakov själv, var riktigt medvetna om den svängning som skedde under trycket av de ovan nämnda intressegrupperna. Först i mitten på oktober blev motståndet uppenbart, och dessa "konservativa grupper" ställde direkta ultimatum till president Gorbatsjov. De demokratiska och liberala krafterna hade ingenting att hota med.

Petrakov går ännu längre i indirekt erkännande av att militär makt stod bakom Gorbatsjovs förändrade inställning. Dock inte bara militärens miljoner soldater utan också 5 miljoner högt kvalificerade arbetare och ingenjörer från försvarsindustrin stödde de konservativa.

Hela utvecklingen ställdes på sin spets den 17 november när överste Viktor Alksnis, en av ledarna för Soyuzgruppen i sovjetparlamentet, talade om offentligt för Gorbatsjov att han hade 30 dagar på sig att antingen återställa ordningen i landet eller stå öga mot öga med en misstroendeomröstning i parlamentet.

Samma kväll, enligt Petrakov, kallade Gorbatsjov på sina kommunistpartirådgivare samtidigt som han uteslöt som rådgivare sin närmaste förtrogna Alexander Jakovlev, som dragit upp hela perestrojkapolitiken. Det mötet slutade i en plan för ett tufft presidentstyre.

Det skall här tilläggas att Nikolai Petrakov entledigades av president Gorbatsjov i mitten på januari i år. I samband därmed hävdade Petrakov inför Gorbatsjov att Världsbankens och IMF:s förslag till ekonomiska reformer för Sovjetunionen var "acceptabla" och nödvändiga.

Under de senaste månaderna har alla liberala och marknadsinriktade rådgivare till president Gorbatsjov lämnat denne. Antingen har det skett på eget initiativ, då rådgivarna inte velat vara med längre, eller så har det som i Jakovlevs fall varit på Gorbatsjovs uppmaning. Istället har ett antal konservativa (läs gammelmunistiska) och okvalificerade ekonomer trätt in som rådgivare. Denna utveckling har inte alls uppmärksammats efter förtjänst i västvärlden, vilket är förvånande. Kanske beror det på att Irak-krisen dominerat nyhetsflödet, och inte gett utrymme för den här rapporteringen.

Sjevardnazes avgång

Ett avhopp i Sovjetunionen har dock uppmärksammats ordentligt, trots Irak-krisen. Det gäller utrikesminister Eduard Sjevardnazes avgång i mitten på december förra året. Även om uppmärksamheten var stor när avhoppet skedde, så är det inte särskilt många som idag tycks vara medvetna om orsaken.

Sjevardnaze deklarerade sitt avhopp inför 1 800 riksdagsmän i Sovjetunionens storparlament, den sovjetiska folkkon-

gressen. Beskedet kom tydligen som en överraskning till Michael Gorbatsjov.

Sjevardnaze sade sig vara trött på att bli ifrågasatt av olika militärer. Här syftade han på de konservativa med överste Viktor Ajkanis i spetsen. "Vem står bakom dessa kamrater?", frågade Sjevardnaze. "Vad är det? Varför avslöjar ingen dem?"

— Jag vill inte vara med om en ny diktatur, var Sjevardnazes förklaring till att han avgick.

Någon månad efter Sjevardnazes avgång som utrikesminister startade han ett utrikespolitiskt institut i Moskva. Detta kan komma att utvecklas till en konkurrent till Sovjetunionens officiella utrikespolitik.

I en radiointervju i början på mars, som Sjevardnaze gav i USA, talade han om en "skugga" bakom Gorbatsjov. Det var inte Gorbatsjov som tagit initiativet till de militära insatserna i Baltikum, menade den förre utrikesministern, utan andra fattade dessa beslut.

Sjevardnaze gick så långt så han påstod att vissa beslut i Sovjetunionen idag fattas utan presidentens godkännande. Det är "mycket dåligt, mycket dåligt", enligt Sjevardnaze i intervjun.

Trots detta tycker Sjevardnaze att det vore fel om Gorbatsjov avgick i protest mot att han inte längre har rätt att fatta sina egna beslut. "Det skulle vara det värsta alternativet", menar han.

Underförstått är tydligen Gorbatsjov en bromsande faktor idag för den återställningens politik som de gamla kommunisterna strävar efter. Samtidigt är det uppenbart att Gorbatsjov inte är herre i eget hus.

Samtidigt kan man säga att det är fantastiskt att Petrakov får ge en sådan här intervju till Financial Times, och Sjevardnaze får åka till USA och prata i TV och avslöja Gorbatsjovs svaghet. Så länge detta får ske, så är tillbakarullningen inte alls komplett. Men å andra sidan är frågan hur länge detta får lov att ske.

Yttrandefriheten begränsas

Faktum är att centralmakten på olika sätt ingripit emot yttrandefriheten. Den tidigare antagna presslagen, som gav medierna frihet att publicera vad som helst, har suspenderats tills vidare. Vidare har centralmakten gett ut riktlinjer för vad som inte bör publiceras. Ett tredje sätt att ingripa emot yttrandefriheten är restriktioner i försäljning av papper och tryckfärg. På grund av brister på dessa områden har många tidningar fått inskränka sin utgivning, alltifrån minskat antal sidor till minskad utgivningstäthet.

Ovanpå dessa mer konkreta åtgärder mot det fria ordet, så finns självcensuren där. De allra flesta tidningar i Sovjetunionen ålägger sig idag en viss begränsning. Undantag finns dock, t ex Moscow News, med de är ganska fåtaliga. Ett skäl till självcensuren är självklart risken för minskad papperstillgång och kanske, i förlängningen, till och med stopp för utgivningen.

Allra mest uppseendeväckande är väl det faktum att centralmakten gripit in mot ryska rådsrepublikens egen radio, som sänder ifrån Moskva. Den radiokanalen har helt plötsligt fått sin tidigare frekvens indragen, och blivit tilldelad en annan mycket sämre. Centralmakten har kunnat göra detta eftersom den behärskar den

tekniska sidan av radio- och TV-sändningarna.

I november förra året utsåg Moskvas kommunalfullmäktige en ny polischef, Vyachislav Komissarov. Men i februari månad blev denne uppkallad till Sovjetunionens nye inrikesminister, Boris Pugo. Efter att ha utfrågat polischef Komissarov under två timmar om dennes politiska åsikter, meddelade Pugo att kommunalfullmäktige inte hade rätt att utse sin egen polischef. Istället återinsattes den tidigare chefen, Pjotr Bogdanov, en kommunist och tidigare KGB-officer.

Moskvas fullmäktige blev rasande. I en debatt påpekades att Kreml bestämmer allt, och att kommunalfullmäktige är "ett fiktivt organ", för att ta ett citat ur debatten.

Ingripandet mot ryska rådsrepublikens radiosändningar och emot Moskvas polischef visar Kremels styrka och den ryska rådsrepublikens/Jeltsins svaghet. Denna svaghet kom till ytterligare uttryck i diskussionen kring polischefsfrågan, då många i Moskvas fullmäktige utgick ifrån att Kreml ganska snart skulle ta över även den övriga administrationen av Moskva. Det förefaller inte som om Moskva kommer att kunna eller vilja reagera på annat sätt mot centralmakten än genom att muntligen protestera, men ändå finna sig i utvecklingen.

Var står Gorbatjov?

Var står då Michael Gorbatjov? Svaret är inte alldeles lätt att ge, men en del uttalanden ger vägledning.

I en serie av tal, sedan oktober förra året har den sovjetiske presidenten hela tiden artikulert uttryck som "makt", "sta-

bilitet" och "ordning". Samtidigt som han utelämnat sin tidigare starka betoning av reformer.

Idag är Gorbatjov också en uttalad kritiker av privat äganderätt till mark. Varje uttalande från presidentens sida om marknaden ackompanjeras dessutom av att det kollektiva betonas.

Även många demokrater har stött Gorbatjovs diktatoriska styrelseskick. Så skrev exempelvis ett 50-tal framträdande demokrater inför folkkongressen i december och bad om lugn och ordning. En ledande radikal demokrat, Leningrads borgmästare Anatolij Sobtjak, har sagt att "demokrati kan inte överleva utan order och disciplin".

En av Gorbatjovs nya politiska vänner, Moskvas partiboss Yuri Prokofiev, refererade i början på februari till Gorbatjov och hans tänkande. Denne hade inte lämnat sina ambitioner om politisk och ekonomisk förändring i Sovjetunionen. Där emot skulle hans tidigare ekonomiska rådgivare, tex Petrakov som nämnts ovan, ha förändrat Sovjetunionen till ett marknadsekonomiskt system som skulle inneburi "år av kaos". Vad som nu istället skall utvecklas, under ledning av Gorbatjov och hans nya allierade, är en sk "socialistisk marknad", enligt Prokofiev.

Försämrad ekonomi

Detta konstaterande för automatiskt över till ekonomin. Enligt officiell statistik skulle BNP i Sovjetunionen förra året ha fallit med två procent. Produktiviteten skulle ha fallit med tre procent, och den privata konsumtionen med ytterligare någon procentenhet.

Utrikeshandeln minskade med sju pro-

cent, och den gick med ett ökat underskott på 10 miljarder rubler. Alla dessa siffror kommer ifrån den centrala statistikbyrån Goskomstat. Därför bör man vara försiktig med att ta siffrorna som faktiska värden, mer som en antydning om riktningen. Troligen är förändringen i ekonomin betydligt kraftigare än den officiella statistikorganisationen idag visar.

Den försämrade utvecklingen i Sovjetunionen, både på det politiska och ekonomiska området, har påverkat det utländska intresset för Sovjetunionen. Antalet registrerade joint ventures var de första två kvartalen 1990 219 respektive 254. Sista kvartalet förra året var antalet registreringar nere i bara 113.

Den här statistiken, liksom en ordentlig analys av den, har moskvatidningen *Commersant* redovisat. (Inom parantes måste sägas att denna tidning är en utomordentligt bra källa till information.) Vad gäller joint ventures har *Commersants* beräkningar visat att nettoinflödet förra året från utlandet bara ligger i storleksordningen 50 miljarder rubler. Om man omräknar detta till officiell växelkurs skulle det bli ca 80 miljarder dollar för hela Sovjetunionen i utländska joint venture-satsningar. Detta kan man jämföra med att industrin i Sovjetunionen under ett år har investeringar i storleksordningen 80–90 miljarder rubler.

Det är dock inte uteslutet att den nya ordningen, dvs en ny form av sovjetisk diktatur, kan attrahera en hel del stora företag, både TetraPak och ABB fortsätter sina satsningar i Sovjetunionen. Så gör också både Volvo och SAAB.

Alldeles nyligen träffade IBM ett avtal med Sovjet om försäljning av persondatorer, 40 000 sådana skall levereras under

det närmaste året. Det är en försäljning till ett värde av ca 50 miljarder dollar.

På en fråga om inte den senaste politiska utvecklingen bekymrat IBM, sa en talesman för företaget att man inte hade känt av någon förändring av affärsklimatet.

Mer ordning och reda, även om det sker under diktatoriska former, kan gynna den utländska storföretagsamhetens satsningar i Sovjetunionen. Många reagerar nog emot detta, och menar att västerländska företag inte skall hjälpa en ny diktaturregim i Sovjetunionen. Å andra sidan är det viktigt att den utveckling som pågår, och som inte helt stannat upp, får en chans att fortsätta. Viktigt är det också att ha kontaktkanaler med Sovjetunionen och dess olika republiker, och här spelar naturligtvis affärskontakter och konkreta samarbetsprojekt en avgörande roll.

Rubelindragningen

Att centralmakten inte vet vad den ska göra visar indragningen av 50 och 100 rubels-sedlar. Under mottot "Krig mot maffian" drogs alla sedlar in under tre dagar, bara begränsade belopp skulle återbetalas och innehavarna skulle uppge hur de kommit över pengarna. Trots detta visade det sig att endast 8 av 48 miljarder rubel, i dylika sedlar inte blev ersatta. Förutom att detta inte är något slag mot maffian, så betyder det bara en enprocentig indragning av rubelöverhänget.

Den vrede som rubelindragningen förde med sig bland sovjetmedborgarna fick den sovjetiska premiärministern Pavlov att försöka med ytterligare en förklaring. Ett par veckor efter indragningen påstod han att orsaken var att västerländska ban-

ker planerade en kupp mot Sovjetunionen. Pavlov påstod att bankerna hade tänkt "dränka" Sovjetunionen med rubel-sedlar och därigenom förorsaka total kollaps i unionen.

Detta påstående är så uppenbart orimligt att inga insiktsfulla bedömare kan tro på det. Även om det skulle varit möjligt att sprida 100-tals miljarder rubel i Sovjetunionen, förmodligen genom att penningbomba hela landet, så skulle man knappast nå större oreda än vad som uppnås genom de olika tokiga beslut sovjetregeringen själv fattar.

Uppgiften om den utländska kuppen är troligen ett försök att få medborgarnas ilska riktad mot västerländska banker istället för mot sovjetregeringen. Min tro är dock att inte ens oupplysta sovjetmedborgare går på den här typen av desinformation.

Återskapas diktaturen?

Den helt avgörande frågan idag är: Håller Sovjetunionen på att återskapa diktaturen, och kommer detta att lyckas? Det är omöjligt att säkert förutse vad som kommer att hända, men en sak kan man vara övertygad om. Det pågår för närvarande en utomordentligt hård maktkamp, inte minst i själva toppen.

I denna maktkamp finns uppenbarligen de som vill ha ett totalitärt system tillbaka, sådana som vill fortsätta demokratiseringen och de som ligger någonstans mitt emellan. När jag skriver detta har jag framför mig tidningen *Commerciant* från den 24 december förra året, som på en helsida återger ett dokument som kallas "Blue print for a police state". I detta dokument, som blev tillgängligt för allmänheten redan för några månader sedan, an-

ges många av de åtgärder som Kreml under Gorbatsjovs ledning därefter har vidtagit. Pappret avslöjades av en deputerad i Sovjetunionens Högsta Sovjet, Lopatin.

I dokumentet kan man läsa om att sovjetiska trupper ska användas på samma sätt som polisen, och få samma rättigheter. Nu i efterhand vet vi att 480 sovjetiska städer patrulleras av militär.

Där står också att polismakten ska frångas de olika republikerna. Så har skett i Moskva som redovisades ovan, men i övrigt är väl åtgärden ännu inte genomförd.

KGB skall kontrollera den privata entreprenörverksamheten i Sovjetunionen. Genom presidentdekret får så ske nu, utan några som helst restriktioner.

Vad är då slutsatsen av allt detta? En är att Sovjetunionen är i en prekär, för att inte säga desperat, situation. Och det verkar inte finnas något recept på hur man skall vrida utvecklingen rätt, annat är genom "lag och ordning" (läs diktatur).

Vad som hänt i Sovjetunionen är att det militärindustriella komplexet, armén, partiet och KGB tagit över i all tysthet.

Sitter Gorbatsjov i husarrest? Ja, kanske inte i fysisk mening, men i vart fall mentalt.

I en intervju med Moskvas borgmästare Gavril Popov nyligen i *Moscow News* sa denna följande: "Dagens situation är först att apparaten har makten, och för det andra att presidenten inte kan kontrollera den".

Samtidigt undrar man om Gorbatsjov frivilligt skulle vilja träda tillbaka. Världen är ju hans scen. Den älskar han. Skulle han ge upp, träda tillbaka som president, vore scenen borta. Åtminstone för honom.

För de hårdföra, som vill återinföra diktaturen finns det mot omvärlden ingen bättre staffagefigur än Michael Gorbatjov. Fortfarande går Gorbatjov väl hem i västvärlden.

En sak kan man nog vara helt klar över. Hade Sovjetunionen ekonomiskt och tekniskt varit oberoende idag, så skulle diktaturen varit återinförd med ett fullständigt tystande av de demokratiska krafterna. Nu är inte läget så, och det inser även överst Aleksnis och hans kumpaner. Unionen behöver utländskt stöd i form av pengar, varor och teknisk hjälp. Frågan är hur långt Kreml kan gå i återupprättad diktatur, i kombination med blodsutjutelser, utan att förlora västerlandets stöd.

Säkert kommer Sovjet att även i fortsättningen ställa upp på USAs och västvärldens sida i många utrikespolitiska frågor, även om den sovjetiska krigsmakten skulle vilja se en förändring här. Det kostar å andra sidan ju så lite för Sovjetunionen att ställa upp, när landet samtidigt saknar ekonomiska resurser att utnyttja

eventuella fördelar i andra delar av världen, menar säkert politikerna.

En annan fråga är om det överhuvudtaget är möjligt att idag rulla tillbaka Sovjetunionen till den gammaldags diktaturen. Jag tror det för min del inte. Utlandsskulden och behov av västerländsk hjälp är ett skäl. Men det finns ett annat: Vi lever i en annan tid nu än på 30- eller 50-talet. Vi har en informationsteknologi som gör folk medvetna. Den teknologin vill även diktaturanhängarna dra nytta av. Man är dessutom medveten om att Sovjetunionen måste utnyttja modern teknologi för att inte helt förpassa sig till U-ländernas skara.

Förr eller senare måste Sovjetunionen och dess republiker anamma marknadsökonomi och tillåta demokrati. Det paradoxala är dock att den utvecklingen, när den kommer troligen kommer att bli blodigare än den diktatur man nu återinför. Dock har, enligt min bedömning, utvecklingen i Sovjetunionen kommit till en "point of no return".